

«... En idyll, som staden
icke utan mycket stor saknad
kan helt berövas ...»

Åsögatan 195, hörnet Skeppargränd. Enligt Albert Engström var detta Kolingens hem på jorden. Fotot är taget 1902, långt innan någon restaurering var aktuell.

När nu Bellmanshuset, som var ett av de sista orenoverade gamla trähusen i Stockholm, har restaurerats kan det finnas skäl att blicka tillbaka på hur den historiska träbebyggelsen i staden har hanterats under 1900-talet.

Under det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets våldsamma omdaningar av Stockholm försvann det mesta av den gamla träbebyggelsen, men samtidigt vaknade under 1800-talets sista år hos många ett medvetande om att staden höll på att förlora sitt byggnadsarv och sin egenart.

Det var inte minst två statliga nybyggen som väckte starka känslor: det nya operahuset vid Gustav Adolfs Torg, som innebar att Gustaf III:s opera från 1780-talet revs och de väldiga riksbyggnaderna på Helgeandsholmen, som innebar att den fria vyn över Strömmen mot slottet skymdes.

Många kända stockholmare, med Oscar Levertin i spetsen, protesterade

Åsögatan 195 under 'restaurering' i januari 1960. Mycket lite sparades av de gamla husen och autenticitetsvärdet hade ingen eller ringa betydelse.

Gården Mäster Mikaels Gata 10 renoverades 1978–80 av AB Stadsholmen under överinseende av Stockholms stadsmuseum. Trots de kulturhistoriska ambitionerna innebar byggnadsnormerna att ganska stora avvikelser från de rent antikvariska hänsynen gjordes. Här gjuts grunden till ett nytt uthus för elcentral på grannfastigheten Mäster Mikaels Gata 8.

och som ett resultat av bevarandepinionen kan man betrakta bildandet av Samfundet S:t Erik den 24 maj 1901, med uppgift «att sprida kännedom om Stockholms historia, att väcka intresse för bevarande af stadens ur historisk, topografisk, konstnärlig eller kulturell synpunkt värdefulla minnesmärken och egendomligheter, samt att verka för tillgodoseende af historiska och konstnärliga kraf vid stadens omändning och utveckling.»

Sommaren 1906 började samfundet att arbeta med ett register över Stockholms äldre byggnader och kulturminnen. Den första etappen, som omfattade Gamla stan, var klar 1911 och publicerades 1916 som *Borgarhus i gamla Stockholm* under redaktion av Ragnar Josephson. Efter Gamla stan fortsatte man med Söder och 1935 var registret fullbordat för större delen av Stockholm.

År 1913 motionerade Anna Lindhagen i Stockholms stadsfullmäktige om «bevarandet av ett antal smärre, företrädesvis träbyggnader från äldre tider inom olika stadsdelar, framför allt på Södermalm». Eftersom de med sina

omgivande trädgårdar icke allenast var kulturminnen utan också «... utgöra en idyll, som staden icke utan mycket stor saknad kan helt berövas ...».

Anna Lindhagen var dotter till justitierådet Albert Lindhagen, som med sina stadsplaneförslag skapade förutsättningar för det nya Stockholm som sopade undan den gamla bebyggelsen.

Motionen remitterades till Samfundet S:t Erik som gav två kulturhistoriker – intendenten vid Nordiska museet Axel Nilsson och fil. dr Sixten Strömbom – i uppdrag att utreda frågan med samfundets inventering som underlag. Södermalmsdelen av utredningen presenterades i Samfundet S:t Eriks årsbok 1915 och där pekade man ut ett antal bevaransvärda områden och enskilda byggnader.

Utredarna förordade att sammanhängande områden skulle bevaras som reservat, framför att spara enskilda byggnader insprängda bland moderna hyreshus.

Flera av de angivna områdena, exempelvis Åsöberget och trakten kring Katarina kyrka, skulle i sinom tid också bli kulturreservat.

Rådet till skydd för Stockholms skönhet – Skönhetsrådet – startade sin verksamhet 1919 och med början sommaren samma år genomförde man, med utgångspunkt från S:t Eriks Stockholmsregister, en fullständig inventering och värdering av de fastigheter som staden ägde.

Men det skulle dröja länge än innan Stockholms stad kom till skott i bevarandefrågan.

Under tiden som frågan utreddes fortsatte förnyelsen av Stockholm och ett stort antal kulturhistoriskt värdefulla byggnader revs, däribland flera som hade framhållits i inventeringarna.

Mellanspel på Skansen

En del av husen räddades dock genom att sättas upp på Skansen, och åren 1926–46 flyttades ett antal gamla Stockholmshus dit. När husen återuppsattes förhöll man sig tämligen fri till det nedmärkta originalet. Till att börja med rycktes ju husen upp med 'rötterna' och omplanterades på mark som aldrig tidigare burit någon stadsbebyggelse. Vidare sökte man i flera fall exterriört återställa husen till ett ålder-

Mäster Mikaels Gata 10. Den gamla bagarstugan har fått ny träpanel och ny takkupa. Någon direkt ambition att spara och återanvända äldre byggnadsdetaljer fanns fortfarande inte vid den här tiden. Arbetet måste även anpassas till gällande byggnormer, vilket försvårade eller omöjliggjorde antikvariska hänsynstaganden.

domligare utseende än vad de haft när de märktes ned.

Skansen tog hand om de gamla husen för att skapa ett stadskvarter, som skulle visa hur den svenska staden tedde sig före det industriella genombrottet. Det var inte bara bebyggelsen man ville visa utan kanske framför allt näringarna – hantverken och köpenskapen. De gamla Stockholmshusen blev rum för olika 'skådespel' – boktryckeri, apotek, plåtslageri – oavsett vilken funktion de hade fyllt tidigare.

Åsöbergets topp

Trähus som är rätt byggda, rätt placerade och underhålls kontinuerligt har i princip obegränsad livslängd. Men nu är inte alla trähus rätt byggda, rätt placerade och kontinuerligt underhållna. Tvärtom användes i äldre tider ofta gammalt virke och annat sekunda material när husen byggdes. Trähusen var dessutom i stor utsträckning det enkla folkets boningar och uppfördes därför i stadens utkanter, på kuperade tomter där regn- och smältvatten rann in i stugorna. Stadsingenjören konstaterar i början av 1700-talet att tomterna i det

nuvarande Åsöreservatet «bestå af idel odugeliga gråberg och äro alldeles utur vägen situerade».

När Stockholms stad i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet övertog en mängd gamla kåkar och gårdar på malmarna var syftet inte att bevara dem åt eftervärlden. De inköptes för att bereda plats för stadens utvidgning,

för gatornas breddning och för en allmän uppsnygning. Följden blev att husen ägnades minsta möjliga omvårdnad i väntan på rivning. Det var bara det att rivningarna i många fall lät vänta på sig mycket länge och i vissa fall blev de lyckligtvis inte av, men under tiden for de gamla kåkarna och deras innevånare illa.

De fyra sammanbyggda träkåkarna Kvastmakarbacken 6 på Åsöberget byggdes sannolikt under andra hälften av 1700-talet och köptes av Stockholms stad 1907. Husen, som renoverades 1987, tillhör de bäst bevarade på Åsöberget och ger en uppfattning om hur bebyggelsen såg ut före de stora 'restaureringarna' omkring 1960.

När renoveringarna till slut kom igång i stor skala, med början på Åsöberget 1957, hade förfallet av de redan från början bristfälliga kåkarna gått långt, och stora ingrepp var förvisso många gånger oundvikliga. Men i Åsöreservatet for man vådeliga fram. Husens stommar byttes till stora delar ut, i bästa fall med återanvänt gammalt material, men på flera ställen får man nog betrakta husen som nybyggda. På andra ställen i reservatet ersattes eller kompletterades den ursprungliga bebyggelsen med stugor från Stockholms utkanter. Men man redovisade i alla fall noggrant varifrån kompletteringarna var hämtade.

Husen 'restaurerades' av fastighetskontoret utan egentlig medverkan av Stadsmuseet. Det var chefarkitekten vid fastighetskontorets husbyggnadsavdelning Nils Sterner som ledde arbetena. Autenticitetsvärdet hade ingen eller ringa betydelse.

I en interpellationsdebatt i stadsfullmäktige 1967, med anledning av kritik mot hur de gamla kåkarna behandlades, redogjorde fastighetsborgarrådet Hjalmar Mehr klart och tydligt för fastighetskontorets principer för upprustningarna:

«Den så att säga vägledande principen vid rekonstruktionsarbetena har varit att försöka få fram tidstypiska miljöer, *inte att uppföra de enskilda husen sådana som de ursprungligen sett ut* [min kurs.]. Det har inte varit möjligt att exakt rekonstruera varje enskilt hus med det gamla materialet, eftersom detta till stora delar var förstört vid nedtagningen och dessutom successivt, exempelvis genom angrepp av husbock, blivit utsatt för ytterligare förstöring. Men man har genom tillvarataget gammalt material och med tillgång till ritningar kunnat åstadkomma vad var och en kan se på Åsöberget och på åtskilliga ställen i Sofia och Katarina – *förtjusande vackra tidstypiska miljöer* [min kurs.].»

Men man kan ändå inte låta bli att ställa sig frågan vad det var man ville åstadkomma. Visserligen hade Anna Lindhagen kanske varit mer intresserad av idyllen och stämningsvärdena än av de strikt byggnadshistoriska aspekterna, men riktigt så här var det nog ändå inte tänkt i seklets början.

'Restaureringarna' i Åsöreservatet

genomfördes under en synnerligen olycklig tid för byggnadsvärden. Det var de stora stadsrivningarnas och förortsutbyggnadernas epok och kåkarna representerade egentligen den misär man ville utrota.

Stadsholmen

År 1972 började Stockholms stads kulturhus överföras från fastighetsnämnden till det kommunägda AB Stadsholmen. Med tiden kom detta också att få betydelse för den antikvariska kvaliteten i restaureringarna.

År 1974 kom möjligheter till förhöjda låneunderlag och tilläggsån för att täcka de överkostnader som bevarandet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader medförde, men lånen ingick i de vanliga bostadslånen och därigenom utlöstes hela byggnormsapparaten med en mängd krav som är oförenliga med ett verkligt seriöst bevarande.

Vid Mäster Mikaels gata ligger sex stycken små stadsgårdar, som byggdes efter den stora branden i Katarina församling 1723 och alla stod färdiga se-

nast 1730. Husen inköptes av Stockholms stad kring sekelskiftet 1900 och redan i Samfundet S:t Eriks utredning 1915 hade de utpekats som lämpliga att bevara. Men först 1979–81 restaurerades fem av husen, det sjätte hade redan 1963 renoverats för stadsbyggnadsdirektören Göran Sidenbladhs räkning och fick då en vida synlig, modern tillbyggnad mot Saltsjösidan som väckte uppmärksamhet och kritik.

Jämfört med Åsöreservatet representerar husen vid Mäster Mikaels gata en helt annan bevarandeambition. Stockholms stadsmuseum hade nu stärkt sin ställning avsevärt och före renoveringarna dokumenterades byggnaderna noggrant. Men inte desto mindre medförde normkraven, den moderna byggprocessen och byggnadsarbetarnas ovana vid den här sortens jobb att det gjordes många avsteg från rimliga antikvariska hänsynstaganden.

När AB Stadsholmen blev ett självständigt bolag 1983 förbättrades situationen genom att företaget successivt samlade en kår av skickliga hantverka-

Exakt samma vy ur exakt samma vinkel tagen sommaren 1955, t.v. och vintern 2002 t.h. (Jämför hyreshuset i bakgrunden vid bildernas vänstra kant.) Huset vid Sjömansgränd i kvarteret Krigsmanskassan är ett exempel på den stora förändring som miljöerna, framför allt i de inre delarna av Djurgårdsstadens kvarter, genomgick vid saneringarna på 1960- och 70-talen.

re och byggnadsarbetare som förstod sig på att renovera gamla hus. Kåren skingrades tyvärr när Stadsholmens självständighet upphörde 1991.

Ett exempel på rent musealt bevarande i stadens regi är Blockmakarens hus på Stigbergsgatan 21. Denna lilla stuga, som egentligen består av två sammanbyggda hus från början av 1700-talet, var bebodd fram till 1975. Den undantogs från det kommunala bostadssaneringsprogrammet och återställdes till det skick den hade åren 1917–23, inklusive möblering och utrustning. Restaureringen, som leddes av Ove Hidemark, blev klar 1982 och genomfördes rent antikvariskt eftersom man inte var bunden av statliga länebestämmelser eller andra bostadsnormer. Huset används nu bland annat för att undervisa skolklasser om hur man levde under enkla förhållanden i Stockholm i början av 1900-talet.

Djurgårdsstaden

År 1888 övertog Stockholms stad all mark i Djurgårdsstaden som tillhörde

Krigsmanshuskassan. År 1918 överläts dock Djurgårdsstaden till kronan för en utvidgning av Galärvarvet, och Djurgårdsstaden löpte risk att utplånas. I avtalet ingick intressant nog rätt för Stockholms stad att märka ned och ta till vara byggnader av estetiskt eller kulturhistoriskt värde. Som exempel nämndes Mjölnergården, Allmänna Gränd 10 och fastigheten Järnvågen 8.

Efter första världskrigets slut i november 1918 var det inte längre så bråttom med att bygga ut örlogsvarvet. I stället präglades försöken att lösa flottstationsfrågan av ett patologiskt vankelmod som gjorde att kåkarna i Djurgårdsstaden blev stående där de stod. När flottstationsfrågan till slut var avgjord 1953, och det var bestämt att örlogsvarvet skulle flyttas till Muskö, överlät krigsmakten 1954 ansvaret för den nu tämligen förfallna Djurgårdsstaden till Fastighetsverkets företrädare Byggnadsstyrelsen, som redan 1955 överlämnade ett saneringsförslag till Kungl. Maj:t. Förslaget påskyndades av en riksdagsmotion som krävde att sta-

ten som hyresvärd skulle se till att bostäderna i området fick vatten och avlopp. Husen, som blev byggnadsminnesmärken (statliga byggnadsminnen) 1935, 1969 och 1971, renoverades slutligen under 1960- och 70-talen av Byggnadsstyrelsen.

Ombyggnaderna, som utfördes med Bengt Carlberg som arkitekt, kom tyvärr att bli ganska hårdhänta och i några fall ersattes de gamla husen av kopior, exempelvis Östra Varvsgatan 8. När Byggnadsstyrelsen i början av 1980-talet beslöt att avveckla alla sina bostäder återgick Djurgårdsstaden – genom markbyte – till Stockholms stad och AB Stadsholmen.

Scylla och Charybdis

Genom en av de många komplicerade fastighetstransaktioner mellan kronan och Stockholms stad som i århundraden varit karaktäristiska för Stockholm som residens- och huvudstad, har Bellmanshuset i sen tid hamnat i statens ägo, som en lite främmande fågel i Fastighetsverkets voliére. I gengäld har huset nu, till skillnad från många av sina stockholmska bröder och systrar, fått den ömmaste omvårdnad.

När den gamla miljön på Åsöberget skulle räddas åt eftervärlden var det stämmingsvärderna som var utslagsgivande – det var en föreställning om idyllen som den gestaltades på friluftsteatern i Tanto. Men det var en idyll som skulle befolkas och därför fick husens nytta som bo städer gå före antikvariska hänsyn. Till yttermera visso valde man också det levande idyllmaterialiet. De 'gamla husen' ansågs särskilt lämpade för konstnärer och likställda och därför ordnade man en särskild kulturhuskö, till vilken bara vissa yrkeskategorier hade tillträde.

I dag kallar vi knappast Åsöreservatet för bevarande.

Efter hand har bevarandeambitionerna ökat och i Bellmanshuset har de renodlats så att det kanske inte är helt enkelt att finna en användning för detta gamla hus.

De två ytterlighetsfallen visar hur vansklig navigationen är mellan den praktiska nyttans Scylla och det antikvariska preparatets Charybdis. ■

*Staffan Nilsson;
Fil. dr, Byggnadshistoriker*